

MŪŽĪBAS SKARTIE: LATVIEŠU STRĒLNIKA TĒLS LATVIJAS KOLEKTĪVAJĀ ATMIŅĀ

Kaspars Zellis

Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieks.

Pētniecības intereses: Latvijas sociālā vēsture, propaganda, sociālā atmiņa.

E-pasts: kaspars.zellis@gmail.com

Raksts ir veltīts Pirmā pasaules kara laikā izveidoto latviešu strēlnieku bataljonu piederīgo tēlam Latvijas kolektīvajā atmiņā. Rakstā analizēts, kā tika veidots strēlnieku tēls Latvijā 20. gs. 20.–30. gados, padomju okupācijas laikā un pēc neatkarības atjaunošanas. Kā teorētiskais pamats, analizējot latviešu strēlnieku vietu Latvijas kolektīvajā atmiņā, izmantota vācu pētnieces Aleidas Asmanes teorija par atmiņu formācijām.

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, kolektīvā atmiņa, sociālā atmiņa, kultūras atmiņa, politiskā atmiņa, latviešu strēlnieki, piemiņa.

*Cīņā iet ir brīvu vīru daļa,
Cīņā mirt ir brīvu vīru daļa,
Lai pēc tam kā dzīva, liela elpa
Augšup celtu visu savu tautu.*

(A. Čaks. Sprediķis Piņķu baznīcā¹)

1988. gada 26. novembrī pēc Kultūras fonda ierosmes Piņķos pie Sv. Jāņa baznīcas tika atklāts tēlnieka Ulda Sterģa veidots piemiņas akmens 5. Zemgales latviešu strēlnieku bataljona komandierim pulkvedim Jukumam Vācietim, kurš šeit saskaņā ar vēsturisku faktu bija teicis sprediķi saviem karavīriem pirms došanās uz fronti 1916. gada 17. jūlijā.²

Istenībā 5. Zemgales bataljona vienības tajā laikā neatradās Piņķos un Jukuma Vācieša teiktais sprediķis ir dzejnieka Aleksandra Čaka fantāzijas auglis, tomēr tas sevī ietvēra tādu emocionālo potenciālu, ka kolektīvajā atmiņā nostiprinājās kā faktoīds jeb sociāls fakts. Nekritiski izmantojot laikabiedru – īpaši ģenerāļa Andreja Auzāna liecības,³ kā arī paļaujoties uz dzejnieka A. Čaka vēstījumu, šo epizodi laikabiedri uztvēra kā neapgāžamu faktu, ko ieviesa gan trimdas, gan padomju

Latvijas historiogrāfijā.⁴ 1987. gadā teātra izrādē “Mūžības skartie”⁵ Rīgā Dailes teātrī patriotiski uzlādētā “Sprediķa Piņķu baznīcā” rindas jo daudziem lika uztvert to kā daļu no padomju “nozagtās vēstures”, kas būtu pelnījusi, lai to saglabātu mūžīgi. 1988. gada novembrī ar dievkalpojumu Piņķu baznīcā, Ēvalda Valtera lasītajām “Sprediķa” rindām, izmantojot nacionālos karogus, dziedot “Dievs, svētī Latviju!”, pie baznīcas atklāja piemiņas akmeni “dižajam kurzemniekam, pirmajam Padomju Bruņoto Spēku virspavēlniekam, kas teica jāvārdu Ļeņinam un Oktobrim”.⁶ 1989. gadā uz ekrāniem iznāca Rīgas kinostudijas sešu sēriju mākslas filma “Zītaru dzimta”,⁷ kurā J. Vācieša sprediķis tika pārcelts uz 1917. gada janvāri – pirms strēlnieku došanās slavenajās Ziemassvētku kaujās.

Šodien pie baznīcas stāv akmens un ziņas par “vēsturisko dievkalpojumu” atrodamas draudzes mājaslapā.⁸ Kā reāla notikuma apdziedājums A. Čaka dzejā dievkalpojums tiek pasniegts arī mācību grāmatās Latvijas skolēniem,⁹ pie tā norisinās dažādi patriotiski piemiņas pasākumi.

Vai šeit mēs varam novērot kultūras fakta spēcīgo iedarbību pār naratīvu? Vai arī te varam saskatīt, kā individuālā atmiņa pāriet sociālās un kultūras atmiņas rāmjos? Vai vārdi, ko A. Čaks 1936. gadā ielika pulkveža J. Vācieša mutē, spēja atrisināt pagātnes reprezentācijas konfliktus, ko bija radījuši pretrunīgā latviešu strēlnieku vēsture?

Jautājumu ir daudz. Lai uz tiem mēģinātu atbildēt, būtu jāskata, kā veidojās piemiņa par strēlniekiem, kādi ir bijuši svarīgākie pagātnes reprezentāciju konflikti. Un kā tie ir (ne)atrisinājušies mūsdienu Latvijas kolektīvajā atmiņā.

ATMIŅA

Vēstures notikumi nebeidzas ar hronoloģisku datējumu mācību grāmatā. Tie turpina dzīvot un pastāvēt atmiņā, turpina ietekmēt sabiedrības politiskās, ekonomiskās, kultūras un sociālās dzīves norises. Izzinot kolektīvo atmiņu, pētnieki cer dziļāk izprast daudzus sociālo un varas attiecību mehānismus, indivīda un kolektīva, tagadnes un pagātnes saites.¹⁰

Kolektīvās atmiņas jēdziens¹¹ ir izplūdis un nekonkrēts. Džejs Vinters piedāvā atmiņas (*memory*) jēdziena vietā lietot jēdzienu “piemiņa” (*remembering*), pamatojot ar to, ka jēdziens “atmiņa” var ietvert jebkuru mūsu mēģinājumu sazināties ar pagātņi gan individuālajā, gan kolektīvajā līmenī, savukārt “piemiņa” – vairāk atklāj stratēģiju, ko, kad, kur un kā atceras sabiedrības locekļi.¹²

Atmiņa ir nepastāvīga, noturīgākas atmiņas konstrukcijas pastāv tad, ja kolektīvo atmiņu izdodas pārnest kultūras atmiņas līmenī. Aleidas

Asmanes piedāvātā četru atmiņu formāciju koncepcija, kas atmiņu sadala individuālajā, sociālajā, politiskajā un kultūras atmiņā, ir pietiekami optimāla, lai, balstoties uz to, mēģinātu izprast latviešu strēlnieku vietu kolektīvajā atmiņā.

Sociālā atmiņa dzīvo galvenokārt komunikatīvajā līmenī,¹³ kas pastāv, kamēr ir dzīvi noteiktā vēstures notikuma aculiecinieki. Komunikatīvā atmiņa nav statiska, tā nemitīgi mainās līdz ar katru sociālo paaudzi. Tādējādi atmiņas pārskatīšana notiek katrus 30 gadus, kad jaunā paaudze kļūst par galveno pagātnes atmiņas reprezentētāju un uzņemas publisko atbildību par to.¹⁴

Politiskā atmiņa, tāpat kā kultūras atmiņa tiecas izpausties caur simboliem un materiālām reprezentācijām, tā tiecas veidot starppaaudžu komunikāciju, kurā tiek izmantoti gan muzeji un arhīvi, gan pieminekļi un izglītība, gan svinamo un atzīmējamo dienu kalendārs. Politiskajai atmiņai raksturīgs tas, ka tā tiecas pēc viendabīgas un pastāvīgas noslēgtības, tā izslēdz citādās sociālās atmiņas. Tāpat politiskā atmiņa nav izkaisīta un fragmentāra, bet sižetiski sakārtota naratīvā – sociālpolitiskajā mītā. Šī atmiņa ir noturīga un spējīga translēt pagātnei ne tikai vienas, bet vairāku paaudžu robežas.¹⁵

Kultūras atmiņu savukārt varētu definēt kā stratēģiju, kas izstrādāta pret pastāvīgi mainošos un brūkošo individuālo un sociālo atmiņu. Tā var izpausties aktīvi kā kanons – kanonizēto literāro, vizuālo, dramatisko darbu, skolas programmu, piemiņas dienu utt. kopums. Un tā var izpausties arī pasīvi, kā arhīva atmiņa, kas glabā informāciju par to, kas ir bijis noliegts, aizmirsts, izspiests no aktīvās atmiņas, bet ko tomēr uzskata par svarīgu, lai saglabātu.¹⁶ Tieši šī kultūras atmiņas divējādā daba ļauj tai atjaunoties, mainīties, rekonfigurēties. Atšķirībā no politiskās atmiņas kultūras atmiņas simboliskā sistēma pieprasa lielāku individuālo līdzdalību – lasīšanu, rakstīšanu, mācīšanos, izpēti, kritiku un vērtējumus.¹⁷

Lai arī robežas starp šīm atmiņām ir visai izplūdušas un tās nereti pārklājas un dublējas, tomēr šo konceptu, manuprāt, ir iespējams izmantot kolektīvās atmiņas pētniecībai. Šogad augustā apritējusi simtā gadadiena kopš Pirmā pasaules kara sākuma tīri hronoloģiski apliecina šo notikumu komunikatīvās atmiņas ēras galu un atmiņas pāreju kultūras atmiņas līmenī.

Pirms sākt sarunu par atmiņas konstrukcijām, ir jāatrunā jēdziena “latviešu strēlnieks” lietošana. Ja politiskā atmiņa un vēsturnieki strikti šķir pirmos strēlniekus (1915–1917) no sarkanajiem strēlniekiem, tad sociālajā un arī kultūras atmiņā strēlnieks ir latviešu karavīrs, kas no 1915. gada līdz 1920. gadam cīnījās latviešu strēlnieku bataljonos.

KONSTRUĒJOT ATMIŅU

Pirmais pasaules karš ne tikai Eiropu sadalīja karojošās frontēs, bet arī veidoja ļoti atšķirīgas atmiņas un vērtējumus par šo karu. Rietumos dominējošā kolektīvā atmiņa stāstīja par kara traģiku un upuru bezjēdzību, vienlaikus uzsverot, ka galvenās cīņas notika Rietumu frontē,¹⁸ savukārt Austrumeiropā šis karš vairāk tika uztverts kā prelūdijs pašu nacionālo valstu izveidei. Rezultātā pastāv liela neatbilstība starp apjomīgo vēstures pētījumu un vizuālo pierādījumu bagātību Rietumos un to relatīvo nabadzību Austrumos.¹⁹

Latvijā pēc aizvadītā Pirmā pasaules kara (1914–1918) un tam sekojošā Neatkarības kara (1918–1920) sākās Latvijas Republikas politiskās atmiņas veidošana. Jaunajai politiskajai un militārajai elitei bija nepieciešams sniegt savu pagātnes reprezentāciju, kas ne tikai pamatotu un nostiprinātu režīma un elites leģitimitāti, bet arī konsolidētu sabiedrību.

Politiskās atmiņas veidošana notika parlamentārās demokrātijas apstākļos, ļaujot samērā brīvi izpausties dažādām sociālo un politisko grupu vēstures reprezentācijas formām. Dažādās reprezentācijas piedāvāja bieži vien pat kardināli pretējus vēstures skaidrojumus, ko varam dēvēt par “atmiņas kariem”. “Atmiņas kari” vairāk balstījās uz Neatkarības kara vai tā atsevišķu notikumu reprezentācijas variācijām. Landesvēra – latviešu armijas daļu, ziemeļnieku – dienvidnieku, nacionālās armijas – latviešu sarkano strēlnieku atšķirīgās pieredzes nereti uzjundīja milzīgu ažiotāžu sabiedrībā, kas izpaudās ne tikai kā asa polemika laikrakstos vai Saeimā, bet arī noveda pie piemiņas vietu bojāšanas un citām nekonvencionālām rīcībām publiskajā vidē.²⁰

Politiskajā atmiņā dominēja²¹ Neatkarības karš, tā atmiņas, vērtējumi un piemiņas saglabāšana. Tas ir saprotams, jo šis karš norisinājās par Latvijas valsti, savukārt Pirmā pasaules kara reprezentācijas valstij bija sekundāras. Pirmā pasaules kara Latvijā sociālās atmiņas vietas²² bija vairākas: bēgļu kustība, vācu okupācija Kurzemē, 1917. gads Latvijā, Baltijas hercogistes projekts, Latvijas neatkarības idejas ģenēze u.c., tomēr tās pēc sava emocionālā un sociālā potenciāla un reprezentāciju intensitātes nevarēja mēroties ar to pretrunīgumu un emocionālo piesātinātību, kāds bija latviešu strēlniekiem. Tā nereti daiļliteratūrā un publicistikā bēgļu kustība tika pasniegta kā viens no iemesliem gan latviešu naidam pret vāciešiem, gan kā katalizators strēlnieku bataljonu veidošanai. “Ne tādēļ latvieši bēga, ka viņi būtu bailīgāki par saviem kaimiņiem leišiem vai poļiem,” lasām Latviešu veco strēlnieku biedrības izdotajā strēlnieku vēsturē, “bet tādēļ, ka uzvarošo vācieti viņi nevarēja ciest savā tuvumā.”²³ Arī viens no slavenākajiem strēlnieku reprezentācijas piemiņekļiem literatūrā – Aleksandra Grīna romāns “Dvēseļu putenis” sižetiski

aizsākas ar literāro varoņu došanos bēgļu gaitās un loģisku iekļaušanos jaunveidojamajos strēlnieku pulkos.²⁴

No jaunās valsts puses attieksme pret latviešu strēlniekiem pēc Neatkarības kara bija sākotnēji rezervēta, ko jāskaidro ar strēlnieku lielākās daļas pieslēšanos lieliniekiem, ar daudzu pāriešanu Padomju Krievijas dienestā un piedalīšanos iebrukumā Latvijas Republikā 1919. gadā Pēteris Stučka Latvijas Padomju armijas rindās. Tāpat Latvijas viedokļu lideri vēl nebija izstrādājuši tādu latviešu strēlnieku vēstures reprezentāciju, kas apmierinātu daudzās sociālpolitiskās grupas valstī. Tā, piemēram, atverot Valsts adrešu kalendāru 1922. gadam, neatradīsim ne strēlniekiem veltītas piemiņas dienas, ne to pieminēšanu hronoloģiskajā pārskatā par svarīgākajiem notikumiem Latvijas pagātnē. Vienīgi Ložmetējkalna pieminēšana kā “ievērojamas latviešu strēlnieku cīņas vieta ar vāciešiem” šo noklusējumu lauž.²⁵

Centieni aktualizēt, nostiprināt latviešu strēlnieku lomu sociālajā atmiņā un mēģinājumi to iekļaut arī politiskajā atmiņā būtu skaidrojami ar vairākiem faktoriem:

1. Atmiņas uzdevums ir nodrošināt vēstures kontinuitāti, nodrošināt sabiedrības sasaisti ar pagātņi un nākotni. Tādējādi parādījās vajadzība integrēt kolektīvajā atmiņā arī Pirmā pasaules kara notikumus Latvijā un latviešu strēlniekus.

2. Nepieciešamība nepieļaut latviešu sabiedrības nodalīšanos antagoniskās grupās. Politiskā atmiņa par galveno ienaidnieku pasludināja vāciešus, kā rezultātā galvenā ienaidnieka tēls tika attiecināts uz Baltijas landesvēru un valstsvācu vienībām, nevis lielinieku ietekmē nonākušajiem strēlniekiem. Dienests landesvērā tika uztverts kā valsts nodevība, savukārt cilvēka dienests Sarkanajā armijā – kā likteņa ironija.

3. Jaunās militārās un politiskās elites nepieciešamība pamatot savus nopelnus cīņā “par Latvijas brīvību”. Šajā gadījumā der aplūkot divu Latviešu veco strēlnieku biedrības dibinātāju biogrāfijas – latviešu strēlnieku virsnieki Andrejs Auzāns un Rūdolfs Bangerskis bija nozīmīgas personības strēlnieku bataljonos, tomēr viņu devums cīņās par neatkarīgo Latviju labākajā gadījumā bija nekāds. Ģenerālis A. Auzāns no 1918. līdz 1923. gadam dienēja Sarkanajā armijā un pasniedza Sarkanās armijas kara akadēmijā, savukārt ģenerālis R. Bangerskis dienēja admirāļa A. Kolčaka²⁶ pretlielinieciskajā armijā un Latvijā atgriezās tikai 1921. gadā.²⁷ Abi virsnieki stājās Latvijas armijas dienestā un ieņēma ne tikai sabiedriskajā dzīvē, bet arī valsts militārajā dienestā ievērojamu stāvokli. Līdzīgas biogrāfijas Latvijā bija daudziem karavīriem, kas piederēja arī pie t.s. lokālajām elites grupām pilsētās, pagastos, armijas daļās u.c. Pagātnes reprezentācijas koriģēšana varēja

risināt arī šādu elites pārstāvju iekļaušanos “brīvības cīnītāju” rindās. Kā rakstīja ģenerālis Kārlis Goppers, kurš ar Imantas pulku Latvijā bija atgriezies tikai 1920. gada jūnijā: “Tīreļa purvi, Ložmetējukalns, Nāves sala un citas cīņu vietas arvienu vairāk ieiet vēsturē, kura neizdalīs šos notikumus atsevišķā epizodē, bet iepīs viņus citu cīņu rindā zem kopīga nosaukuma: “Cīņas par Latvijas brīvību.”²⁸

Svarīgs aspekts, kas ļāva atmiņai par strēlniekiem ātri nostiprināties ne tikai sociālajā, bet arī kultūras atmiņā, bija tas, ka daudzi mākslinieki, dzejnieki, rakstnieki, gleznotāji, aktieri utt. bija latviešu strēlnieku bataljoniem piederīgi vai arī tieši saistīti ar tiem.²⁹ Rezultātā strēlnieku tēls tika formēts arī kultūras atmiņas vidē.

Tāpat 20. gs. 20.–30. gados tika sākti strēlnieku atmiņu vākšana un problemātikas pētniecība. 20. gadu sākumā vairums grāmatu, kas tika izdotas par Pirmo pasaules karu, bija veltītas tikai strēlniekiem, nodalot tos no Neatkarības kara norisēm.³⁰ Iespējams, pirmais, kurš mēģināja strēlnieku cīņas pakārtot Neatkarības kara norisēm, bija rakstnieks un strēlnieks Jānis Akuraters, veidojot šķietamu kontinuitāti starp strēlniekiem un nacionālās armijas karavīriem.³¹ Arī Kārlis Skalbe savās “Mazajās piezīmēs” norāda, ka “latvju bataljoni radās kā jauns tautas kodols, kas ar dziļu sirsniību pieķērās savai zemei un negribēja aiziet no savas mājas sliekšņa. Mēs nedomājām vēl par savu valsti. Bet atļauja dibināt savus pulkus jau bij puse no mūsu neatkarības. Mums bij jau pašu spēks, uz ko balstīties. Tā bij augsta pakāpe uz neatkarību. No šejienes jau varējām sniegties pēc vēstures ieguvumiem.”³²

Izpētes un atmiņu vākšanas darbu aizsāka arī Latviešu veco strēlnieku biedrība. Lai arī publicēšanai tika nodots galvenokārt tikai biedrības valdei tīkamais skatījums (izceļot atsevišķu latviešu karavadoņu spējas, strēlnieku varonību, noklusējot neglaimojošu kritiku) un atmiņas, tomēr biedrības darbs jāvērtē pozitīvi, kā t.s. arhīvu atmiņu veidojošais.³³ Tās publicētie krājumi uzskatāmi par savdabīgu mēģinājumu strēlniekus nostiprināt arī politiskās atmiņas laukā – regulāri atgādinot par viņu nopelniem brīvās Latvijas labā.

Nozīmīga loma strēlnieku atmiņas veidošanā bija Latviešu veco strēlnieku biedrībai, kuru nodibināja 1923. gada decembrī ar mērķi “uzturēt tautas atmiņā strēlnieku vēsturi un izkopt viņu tradīcijas un garu”.³⁴ Biedrības organizatorisko un ideoloģisko kodolu pārstāvēja latviešu strēlnieku bataljonu veidošanas iniciators politiķis Jānis Goldmanis, kā arī virkne strēlnieku bataljonu augstākās virsniecības – ģenerāļi Andrejs Auzāns, Kārlis Goppers, pulkvedis Rūdolfs Bangerskis u.c.³⁵

Viens no pirmajiem jaunās biedrības darbiem bija Strēlnieku piemiņas dienas tradīcijas ieviešana. Piemiņas dienas svinēšana aizsākās

jau pēc Neatkarības kara,³⁶ tomēr tai, kā atzīmēja 1922. gadā Rūdolfs Bangerskis, “dažādu apstākļu dēļ trūkst vēl vajadzīgā krāšņuma”.³⁷ To piemiņas diena ieguva, sākot ar 1924. gadu, kad notika pirmās plašākās šīs dienas svinības. Tās aizsāka 1924. gada 5. janvārī Rīgā Brāļu kapos Valsts prezidenta Jāņa Čakstes aizdegtā “Svētā uguns” un ziemas aizsargtērpos ģerbušos strēlnieku godasardze. Nākamajā dienā – 6. janvārī notika strēlnieku un sabiedrības gājiens no Kara muzeja līdz Brāļu kapiem, kur notika svinīgs aizlūgums. Savukārt piemiņas dienu noslēdza svētku mielasts Lielajā ģildē.³⁸

Kreisi orientētais intelektuālais žurnāls “Domas” rakstīja, ka visos šajos pasākumos un lielajos rakstos avīzēs “jaušams kaut kas, ko baidās izteikt līdz galam”.³⁹ “Un šo neizteikto mēģina segt ar zināmu rezignāciju, sentimentalitāti un gandrīz vai nožēlu, gandrīz ar piedošanu strēlniekiem,” turpināja žurnālā kāds M.B. “Strēlnieki aizgāja uz Krieviju bez virsniekiem vai arī ar pārāk mazu virsnieku daļiņu. Virsnieki aizgāja uz Krieviju bez strēlniekiem. Strēlnieki Krievijā cīnījās **pret** [izcēlumi oriģinālā. – K. Z.] veco nodevīgo ģenerāļu organizēto cariskās, muižnieciskās un nedalāmās Krievijas atjaunošanu. Virsnieki, sevišķi augstākie, darbojās un cīnījās **par** muižniecisko Krieviju, jo ne kadeti,⁴⁰ ne Savinkovi,⁴¹ par Aleksejeviem⁴² nemaz nerunājot, negribēja ne dzirdēt par nacionālo autonomiju (kur nu vēl valstu!) dibināšanu. Te ir tas traģiskais moments drāmā un te arī tas līdz galam neizrunātais. Strēlnieki par revolūciju, virsnieki par kontrevolūciju.” “Domas” rakstīja, ka nevis strēlnieku nāve Ziemassvētku kaujās radījusi neatkarīgu Latviju, bet to cīņa pret cariskās Krievijas atjaunošanu pie Volgas un Krimā. Ziemassvētku kaujas esot nodalījušas strēlniekus no virsniecības, un bijušo strēlnieku vadoņu nopelni nebūtu jāpadara par varoņu leģendām, bet jāizvērtē ja ne kā noziegumi, tad vieglprātība un īsredzība.⁴³ Šāda retorika un argumentācija kļūst par nozīmīgu politiski kreiso aprindu pagātnes skaidrojuma sastāvdaļu.⁴⁴

Tomēr jau nākamajā – 1925. gadā strēlnieku piemiņas dienas pasākumi notika ar vēl lielāku vērienu, turklāt ne tikai Rīgā, bet arī provincē.⁴⁵ Tika teiktas daudzas vairāk vai mazāk patētiskas runas, no kurām gribētu atzīmēt divas. Vispirms ģenerāļa A. Auzāna atbilde Valsts prezidenta sveicienam kļuva par savdabīgu lojalitātes apliecinājumu valstij, kurai jālikvidē vēl, iespējams, pastāvošie aizspriedumi pret strēlniekiem. Proti, A. Auzāns atzīmēja, ka, “tiklīdz mūsu dzimtenei atkal pienāks grūts brīdis, mēs uz valsts vadoņa pirmo aicinājumu dosimies cīņā tikpat strauji kā toreiz pie Ložmetējkalna”.⁴⁶

Savukārt par kara ministru kļuvušais pulkvedis R. Bangerskis uzsvēra, ka “tagad, kad stāvu kara resora priekšgalā, varu apliecināt, ka

Tīreļpurva ērgļi ir cieši saauguši ar Ventas ērgļiem. Kad būs no jauna jāpaceļ ieroči, mēs celsimies un kā viens vīrs laužisim ienaidnieka varu.”⁴⁷ Lojalitātes apliecināšana un līdzvērtīgu pozīciju iegūšana ar Neatkarības kara veterāniem bija galvenie Latviešu veco strēlnieku biedrības pārstāvētās sociālās grupas mērķi.

Gan biedrība, gan latviešu intelektuāļi radīja arī mītisko latviešu strēlnieku tēlu. Šim tēlam nav individualitātes, tas ir kolektīvs, kas simbolizē “mēs”, kas bija gatavi upurēt savu dzīvību par dzimteni un paklausīt saviem vadoņiem. Zināmas autoritārisma iezīmes strēlnieku tēlā vēlāk arī K. Ulmaņa autoritārisma gados to ļāva izmantot politikā un retorikā.

Strēlnieku “lēģenda”, kā to nosauca Jānis Akuraters, balstījās uz jau iepriekš nosauktajiem motīviem. Latviešu strēlnieki, tāpat kā nacionālās armijas karavīri, cīnījās par Latvijas brīvību, starpība starp abiem ir tikai faktā, ka vieni karoja “vēsturiskā naktī, zem zvaigžņu atspīduma, tikmēr nacionālā armija – asiņainā rītausmā un sidrabotai saulei lecot”.⁴⁸ Ziemassvētku kaujas ir strēlnieku cīņu apogejs, kad savu virsnieku vadībā strēlnieki satrieca daudz pārākos vācu spēkus. Tomēr kaujas izgāzušās krievu neizlēmības un pat nodevības dēļ. Upuri nesot bijuši veltīgi, jo “pasaule esot uzzinājusi par 2 milj. lielas varoņsaimes pastāvēšanu Baltijas jūras malā”.⁴⁹ Arī paši latvieši esot uzzinājuši, “kāds militārs ģēnijs slēpjas šajā mierīgajā arāju tautā”, tāpat tie esot “tautas dzīvo spēku kopojošs un saglābējs faktors skumjajās un traģiskās bēgļu dienās”.⁵⁰

Jau 1920. gadā Latvijas valsts augstākais militārais apbalvojums – Lāčplēša Kara ordenis tika piešķirts arī strēlniekiem par cīņām Pirmajā pasaules karā. 1927. gadā Lāčplēša Kara ordeņa I šķira tika piešķirta arī pulkvedim Fridriham Briedim⁵¹ par Ziemassvētku kaujām.⁵² Tādējādi valsts atzina nelieliniecisko strēlnieku militāros, bet vēl ne politiskos nopelnus.

Nozīmīga vieta strēlnieku un Neatkarības kara karavīru piemiņas sakausēšanai izrādījās ne tikai uz Strēlnieku muzeja bāzes izveidotais Latvijas Kara muzejs,⁵³ bet arī Brāļu kapi, kas sākotnēji bija Rīgas frontē kritušo strēlnieku apbedījuma vieta, kas 1919. gadā tika apvienota ar Neatkarības karā kritušo pišļiem, tādējādi telpiski radot sociālpolitisku mītu par to, ka cariskās armijas latviešu strēlnieki un Latvijas armijas karavīri cīnījās par vienu mērķi – neatkarīgu Latviju. To pastiprina arī datējums uz ieejas vārtiem – 1915–1920.

Strēlnieku lēģenda apraujas 1917. gada vidū, kad revolūcija tautu un inteliģenci esot pārsteigusi nesagatavotas un strēlnieki esot padevušies pretnacionālai lielinieku aģitācijai.⁵⁴ 20. gados šī problēma bija aktuāla.

Vispirms jau politiskajai atmiņai bija svarīgi nospraust hronoloģisko robežu, pēc kuras latviešu strēlnieki pārtapa sarkanajos strēlniekos. Veco latviešu strēlnieku pulka karavīru pilnsapulci sasaucot 1923. gada novembrī, tika noteikts, ka par latviešu strēlniekiem tiek atzīti tie, kas sastāvējuši pulkos līdz 1917. gada 1. oktobrim.⁵⁵ Šis pats datums figurē arī 1923. gadā pieņemtajā likumā par valsts zemes fonda piešķirto un piešķiramo zemju novērtēšanu un pārdošanu dzimtīpašumā vai atdošanu dzimtsnomā, kur strēlnieku bataljonos kritušo likumīgajiem un faktiskajiem mantiniekiem vai sakropļotajiem strēlniekiem pienācās atvieglojumi zemes iegūšanā.⁵⁶ Tomēr līdz nokļūšanai brīvības cīņitāju statusā un piedzināšanai nacionālās armijas karavīriem nācās gaidīt vēl piecus gadus. Piedevām statuss un priekšrocības zemes iegūšanā attiecās tikai uz tiem strēlniekiem, kas bija iestājušies latviešu pulkos līdz 1917. gada 1. septembrim, un “ja tie pēc tam nebija kalpojuši armijās, kuras vedušas cīņu pret Latviju”.⁵⁷

Latvijas politiskās atmiņas veidotāji tādējādi novilkta robežu – atkāpšanās no Rīgas un kaujas pie Mazās Juglas 1917. gada rudenī kalpoja kā robežšķirtne, kura nodalīja “pareizos” strēlniekus no “nepareizajiem” – sarkanajiem.

SAGŪSTĪTĀ ATMIŅA

1940. gada jūnijā Latvijas valsti likvidēja Padomju Savienība. Tās mērķis bija ne tikai pakļaut sabiedrību, bet arī tās atmiņu. Padomju režīmam raksturīga politiskās atmiņas dominance, kas pakārtoja, transformēja gan individuālo, gan sociālo un kultūras atmiņu atbilstoši politiskajiem uzstādījumiem.

Vēl 1940. gadā padomju laikā iznāca krājuma “Latviešu strēlnieki” pēdējā burtnīca, kurā ir mēģināts pārkonstruēt strēlnieku atmiņas koncepciju – atzīmējot, ka 1918.–1919. gada latviešu strēlnieki bija nozīmīgāki par 1915.–1917. gada strēlniekiem, tāpat uzsverot sarkano strēlnieku pozitīvo sadarbību ar Krievijas armiju. Redakcijas slejā lasām: “Latviešu strēlnieki kopš 1915. gada ir cīnījušies kopā ar krievu armiju, lai nosargātu savu zemi pret iebrucējiem. Strēlnieki cīnījās kopā ar krievu karapulkiem ir par kopējo valsti, ir par savu zemi un savu latvju tautu. Tādas pašas varonīgas kopējas cīņas ir noritējušas nākošā vēstures posmā, plašajos kaujas laukos. Tagad atkal pa trešajam lāgam abas armijas ir saslēgušas kopā rokas kopējam gatavošanās darbam un kopējiem uzdevumiem. Tas viss vairo interesi pret agrākiem sadarbības un kopējo cīņu posmiem. Tas viss palielina arī mūsu pienākumus šo laikmetu attēlošanā un vēsturisko materiālu publicēšanā.”⁵⁸

Redakcijas izrādītā vēlme piedāvāt okupācijas režīmam pieņemamu strēlnieku vēsturiskuma konceptu nerealizējās. Tam iemesli ir dažādi. Gan tas, ka

biedrība nebaudīja uzticību padomju varas acīs, gan tas, ka jaunajam režīmam bija svarīgi uzspiest savu vēsturiskumu, kura šablonos latviešu strēlniekiem vieta neatradās. 1937./38. gada “latviešu akcijas” laikā PSRS tika iznīcināti daudzi latviešu sarkanie strēlnieki, kurus režīms bija nolēmis aizmirstībai. Strēlnieku jautājumu cilāšana savukārt varēja radīt neadekvātus jautājumus un secinājumus par pēdējo gadu padomju varas politiku. Tādēļ Latviešu veco strēlnieku biedrību 1941. gada 20. janvārī slēdza, bet tās aktīvistus represēja. Kā atzīmē strēlnieku vēstures pētnieks Valdis Bērziņš, pats apzīmējums “latviešu strēlnieks” tika skausts un nidēts. Tāds stāvoklis saglabājās līdz “atkusnim” 50. gadu vidū.

“Atkušņa” spilgtākā parādība bija Rīgas kinostudijas mākslas filmas “Latviešu strēlnieka stāsts” iznākšana 1958. gadā,⁵⁹ kurā strēlnieku problemātika tika aplūkota caur padomju ideoloģijas prizmu – strēlnieku iesaistīšanās imperiālistiskajā karā ved tos pretī tam, lai viņi kļūtu uzticami revolūcijai.⁶⁰ Neskatoties uz to, filma no aizmirstības izvilka tēmu, par ko gandrīz 20 gadus nevarēja runāt. Iespējams, padomju vara bija iecerējusi neērtos Pirmā pasaules kara latviešu strēlniekus nomainīt ar ideoloģiski daudz pareizākajiem strēlniekiem, t.i., Vācijas–PSRS karā aktīvu līdzdalību ņēmušo Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) strēlnieku divīzijas un vēlāk 130. Latviešu strēlnieku korpusa strēlnieka tēlu. Tomēr 1959. gads un nacionālkomunistu sagrāve tam neļāva realizēties.⁶¹

Tā rezultātā par okupētās jeb Padomju Latvijas vēstures simbolu kļuva iepriekšējos gados noklusētie latviešu strēlnieki. 60. gadu pētniecība vainagojās ar apkopjošā pētījuma “Latviešu strēlnieku vēsture, 1915–1920” nākšanu klajā 1970. gadā.⁶²

1965. gadā “padomju Latvijas 25 gadadienā”, atzīmējot “latviešu strēlnieku vīrišķību un nelokāmību cīņā par revolūcijas ideāliem, uzticību internacionālajam pienākumam un marksismam ļeņinismam”, Rīgas centrā Daugavmalā izveidotais laukums tika nosaukts Latviešu sarkano strēlnieku vārdā. Tika ielikts arī pamatakmens latviešu strēlnieku piemineklim un izsludināts tā meta konkurss.⁶³ Paralēli tam 1966. gadā tika sākts darbs pie sarkano strēlnieku pieminekļa izveides Rīgas centrā.⁶⁴ Strēlnieku pieminekli vienlaikus ar Latviešu sarkano strēlnieku muzeja ēku atklāja 1971. gadā,⁶⁵ un padomju stagnācijas gados tas kļuva par savdabīgu Rīgas reprezentācijas vietu. Tā bija vieta, kur organizēt t.s. sarkanā kaklauta svētkus, uzņemot pionieru organizācijā skolēnus. Pie pieminekļa padomju režīmam svarīgos datumos tika organizētas godasardzes. Muzeja un pieminekļa apmeklējums tika piedāvāts arī Rīgas oficiālajiem ārvalstu viesiem.

Gan Latviešu sarkano strēlnieku muzeja ekspozīcijas, gan daudzie ideoloģiskie vēstures sacerējumi radīja savā ziņā ideoloģiski nevainojamu, bet tajā pašā laikā “nedzīvu” strēlnieku tēlu. Kā uzdrīkstēšanās ir jāvērtē Jura Podnieka

dokumentālā filma “Strēlnieku zvaigznājs”,⁶⁶ kurā tika parādīti un uzklausi vēl dzīvie latviešu strēlnieki. Filmas emocionalitāte, skaudrums savā ziņā spēji kontrastēja ar ideoloģiski pareizi uzrakstītajiem vēstures stāstiem, ko Latvijas iedzīvotājiem piedāvāja padomju režīms. Politiskajai atmiņai paralēli tika piedāvāti individuālie atmiņas stāsti, kurus apvienojot tika radīts nozīmīgs un spēcīgs kultūras atmiņas artefakts.

PAZŪDOT NO KOMUNIKATĪVĀS ATMIŅAS

Nav pārsteigums, ka arī vēstures pārvērtēšanas laikā, ko iezīmēja M. Gorbačova uzsāktā t.s. pārbūves un atklātības politika, galveno lomu bija lemts spēlēt tieši strēlniekiem. Pārrakstīšana notika nevis ideoloģizētajā un varai paklausīgajā vēstures zinātnē, bet gan kultūrā, šoreiz – teātrī. 1987. gadā Dailes teātrī Kārļa Auškāpa režijā tapa izrāde “Mūžības skartie”, lai “tautai atdotu Aleksandra Čaka varoņpoēmu, kas visu padomju laiku Latvijā glabājusies bibliotēku specfondos, gan daļu tās vēstures”.⁶⁷ Izrāde piedāvāja ne tikai ieskatu strēlnieku vēsturē un dzejnieka daiļradē, bet arī virkni tam laikam novatorisku konceptu. Tā uzsvēra tautas varonību, centienus pēc brīvības, atbrīvojoties gan no vācu, gan krievu pakļautības. Izrādē visi strēlnieku ienaidnieki tika personificēti vienā krievu/vācu ģenerāļa tēlā, parādot gan vāciešu, gan krievu naidpilno etnisko un politisko attieksmi pret latviešiem. Tāpat izrādē pirmoreiz bija ļauts parādīt sarkanbaltsarkano karogu.⁶⁸ 1989. gadā A. Čaka poēma kļuva par pamatu režisora Jura Rijnieka izrādei “Psihiskais uzbrukums” Liepājas teātrī, risinot strēlnieku problemātiku arī Krievijas Pilsoņu kara notikumu kontekstā, analizējot un apšaubot strēlnieku lomu, parādot, kā tie pārtop asiņainos Pilsoņu kara karavīros, sagraujot ne tikai Krievijas impēriju, bet arī garīgumu.⁶⁹

Latvijā darbību uzsākušais Imanta Ziedoņa vadītais Latvijas Kultūras fonds bija iecerējis turpināt vēl 70. gados iesākto tradīciju strēlnieku vietu apzināšanā un apkopē.⁷⁰ Raksta sākumā minētā piemiņas zīme Jukumam Vācietim pie Piņķu baznīcas bija nozīmīgākā fonda darbība strēlnieku piemiņas saglabāšanā. Tāpat nozīmīga bija Jukuma Vācieša vēl 1922. gadā Maskavā sarakstītā darba “*Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme*” izdošana 1989. gadā.⁷¹

Mēģinājumi savienot padomju ideoloģiskās dogmas ar nacionālo vēstures skaidrojumu radīja savdabīgus vēstures skaidrojumus, tomēr tiem nebija lemta attīstība. Savukārt latviešu strēlnieku kā nacionālo varoņu tēlu aizstāja latviešu leģionāri.⁷² Otrā pasaules kara notikumu dominējošais stāvoklis Latvijas politiskajā atmiņā radīja ne tikai strēlnieku, bet arī citu atmiņas vietu aizmiršanu. Kultūras atmiņas elementu pārsvars iezīmēja sava veida šīs atmiņas pāriešanu no komunikatīvās atmiņas kultūras atmiņā.

Latvijā kopš neatkarības atgūšanas strēlnieku atmiņu lielākoties ir kopušas vairākas lokālas sociālas grupas, piemēram, pašvaldības un interesentu kopas. Tā kā valsts joprojām nav spējusi piedāvāt politiskās atmiņas vīziju arī par Latviju pirms Otrā pasaules kara, tad šo entuziastu darbībām strēlnieku piemiņas saglabāšanā nav plānveidīgas mērķtiecības. No manām sarunām ar šodienas jauniešiem – skolēniem un studentiem nākas spriest, ka informāciju un izpratni par latviešu strēlniekiem viņi gūst, vai nu apmeklējot Latvijas Kara muzeju un atraktīvo Ziemassvētku kauju muzeju, vai arī klausoties Latvijā populārās grupas “Skyforger” albumu “Latviešu strēlnieki”⁷³

Kolektīvajā atmiņā strēlnieku piemiņu uztur arī vairāku piemiņas vietu izveide – piemēram, Mazās Juglas kauju piemiņas vietas “Varoņu altāris” izveidošana 2005. gadā pie Tinūžu pamatskolas. Īpašs piemineklis strēlniekiem ir 2013. gadā vīru kopas “Vilki” vadītāja Andra Balcera sastādītā grāmata “Pulcējaties zem latviešu karogiem!”, kas piedāvā plašu vizuālo mantojumu.⁷⁴

Pirmā pasaules kara simtgade, ko pasaule sagaidīja ar dažādām izstādēm un piemiņas pasākumiem, zināmā mērā guva atbalsis arī Latvijā izstāžu un zinātnisko konferenču veidā. Zināmu interesi par strēlnieku tēmu izraisīja pirms diviem gadiem aizsāktās sarunas par iespējamo A. Grīna romāna “Dvēseļu putenis” ekranizāciju.

Pārstrukturēt strēlnieku tēmu politiskās atmiņas vajadzībām piedāvāja Egils Levits, uzsākot sabiedrībā diskusijas par preambulas nepieciešamību Latvijas Republikas Satversmei. Viņš piedāvā 1915. gada strēlnieku vienību dibināšanu vērtēt kā tuvredzīgu latviešu iesaistišanu nejēdzīgā karā,⁷⁵ kas, šķiet, publiskajā telpā netika pamanīts un pietiekami izanalizēts, tāpēc ka kolektīvā atmiņā šobrīd centrējas uz Otrā pasaules kara notikumiem.

NOBEIGUMAM

Kolektīvā atmiņā nav atrauta no cilvēka individuālās atmiņas, tāpat kā indivīda atmiņai, tai arī ir sava pastāvēšanas laiks, pēc kura tā beidz eksistēt. To var aktualizēt, respektīvi, atdzīvināt, ja to pieļauj apstākļi, tomēr arī tad atmiņas ilgums nebūs mūžīgs, atzīmē atmiņas pētnieki.⁷⁶ Nākamgad apritēs simtā gadadiena kopš latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanas. Komunikatīvās atmiņas pastāvēšanas laiks ir pagājis. Vai politiskā un kultūras atmiņa spēs aktualizēt latviešu strēlnieku problemātiku, panākt tās pārvērtēšanu, vai arī šī atmiņa pagaisīs no sabiedrības atmiņas – to rādīs laiks.

Pēc 1920. gada šauras sociālas grupas atmiņa spēja kļūt par nozīmīgu Latvijas kolektīvās atmiņas sastāvdaļu, nostiprinoties arī Latvijas

Republikas politiskajā un kultūras atmiņā. 1940. gads pārtrauca šīs atmiņas attīstību un strēlnieku tēmu tabuizēja līdz pat 50. gadu vidum. Pēc 1959. gada sarkano latviešu strēlnieku mīts sāka nostiprināties, ar laiku kļūstot par Padomju Latvijas centrālo politiskās atmiņas elementu.

80. gadu beigās uzsāktā pagātnes pārrakstīšana un apjēgšana skāra arī atmiņu par latviešu strēlniekiem. Jau šajā laikā balstīšanās un operēšana ar kultūras atmiņas elementiem iezīmēja sava veida kolektīvās atmiņas aiziešanu no komunikatīvās atmiņas zonas. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas galvenās komunikatīvās atmiņas un pagātnes reprezentāciju sadursmes centrējas uz Otrā pasaules kara norisēm, aizēnojot citas atmiņu vietas. Strēlnieku vēsture ir cieši saistīta ar valsts tapšanas vēsturi, un valsts dibināšanas simtgadei veltītie projekti, pasākumi utt. var likt mums arī pārvērtēt strēlnieku tēlu. Vai notiks tēla aktualizācija vai pretēji – tā nodošana aizmirstībai, to rādīs laiks.

Latviešu strēlnieku vieta Latvijas kolektīvajā atmiņā ir ļoti nozīmīga, tā parāda ne tikai sabiedrības vēsturiskuma izpratnes ģenēzi, bet arī to, kā ar šo vēsturiskumu ir manipulējušas gan savas, gan svešas politiskās elites. Raksts tikai ieskicē galvenos jautājumus strēlnieku un Pirmā pasaules kara problemātikā. Tas nav skāris jautājumus par strēlnieku atmiņas un piemiņas kopšanu ārpus Latvijas ģeogrāfiskajiem rāmjiem – proti, 20.–30. gados PSRS un trimdā pēc Otrā pasaules kara. Tās ir tēmas, par kurām jārūnā, bet kuras, manuprāt, maz ietekmēja kolektīvo atmiņu Latvijā. Tāpat atsevišķa pētījuma vērtas ir tēmas, kas atklātu strēlnieku piemiņas vietu veidošanos un attīstību gan telpā, gan kultūrā. Nozīmīgi būtu skatīt šo tēmu no atsevišķu reprezentāciju (literatūra, kino, teātris u.c.) prizmas. Tāpat nevajadzētu aizmirst strēlnieku problemātikas pētniecību vēsturē, kas ir bijusi tikpat fragmentāra kā kolektīvā atmiņa. Arī pagātnes pētnieks, pētot vēsturi vai to, kā šī vēsture ietekmējusi sabiedrību vēlāk, faktiski arī piedalās kolektīvās atmiņas veidošanā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Aleksandrs Čaks (1936). Sprediķis Piņķu baznīcā. *Daugava*, 3, 197. lpp.
- ² I. Švedova. Pie Piņķu baznīcas. *Dzimtenes Balss*, 01.12.1988., 2. lpp.
- ³ P. Sk. (1929). Strēlnieka atmiņas. *Latviešu Strēlnieks*, 8, 15. lpp.; Ģen. Andrejs Auzāns (1937). Latviešu strēlnieku apvienotās brigādes gatavošanās Smārdes operācijai. *Latviešu strēlnieki: Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums*, Nr. 19, 1860. lpp.
- ⁴ Uldis Ģermanis (1970). Zemgaliešu komandieris. *Jaunā Gaita*. Nr. 81. Pieejams: http://zagarins.net/jg/jg81/JG81_Germanis-VI.htm (skatīts

- 05.12.2014.); Valdis Bērziņš, Jānis Ruberts (1973). *Pirmais virspavēlnieks*. Rīga: Liesma, 43.–44. lpp.
- ⁵ Aleksanda Čaka dzejas uzvedums “Mūžības skartie” (1987, Dailes teātris), režisors Kārlis Auškāps.
- ⁶ Brigita Zeltkalne. Ticiet jūs un arī nenogrimsiet! *Padomju Jaunatne*, 20.12.1988., 3. lpp.
- ⁷ Zītaru dzimta (Rīgas kinostudija, 1989), režisors Aloizs Brenčs, scenārijs – Alvis Lapiņš, Viktors Lorencs. Filma tapusi, ekranizējot Viļa Lāča romānu “Vecā jūrnieka ligzda”.
- ⁸ Vēsturiskais dievkalpojums. Pieejams: <http://www.pinkudraudze.lv/2013/05/vesturiskais-dievkalpojums.html> (skatīts 27.11.2014.).
- ⁹ Lita Silova, Anita Vanaga (2013). *Literatūra 9. klasei*, I. Rīga: Zvaigzne ABC, 24.–26. lpp.
- ¹⁰ Vita Zelče (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa: Latvijas pieredze. No: Inta Rozenvalde (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU SPPI, 42. lpp.
- ¹¹ Sk.: Martiņš Kaprāns (2011). Kopīgās atcerēšanās konteksti. No: Nils Muižnieks, Vita Zelče (red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 13.–35. lpp.; Ojārs Skudra (2011). Daži sociālās atminas teorētiskie, metodoloģiskie un terminoloģijas aspekti. No: Nils Muižnieks, Vita Zelče (red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 36.–72. lpp.
- ¹² Jay Winter (2006). *Remembering War. The Great War between Historical Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven, London: Yale University Press, p. 4.
- ¹³ Par komunikatīvās un kultūras atmiņas līmeņiem sīkāk sk.: Jan Assmann. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck, S. 54–56.
- ¹⁴ Aleida Assmann (2010). Re-framing Memory. Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past. In: Karin Tilmans, Frank Van Vreeand, Jay Winter (eds.). *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 35–50, here pp. 41–42.
- ¹⁵ Turpat, 42.–43. lpp.
- ¹⁶ Aleida Assmann (2008). Canon and Archive. In: Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.). *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 97–107, here pp. 100–104.
- ¹⁷ Assmann. Re-framing Memory, pp. 43–44.
- ¹⁸ Virkne izcilu pētījumu, kas veltīti Pirmā pasaules kara piemiņai un kultūras atmiņai, arī diemžēl raksturo tikai situāciju Rietumeiropā. Sk., piem.: Modris Eksteins (2000). *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*. Boston: Houghton Mifflin Co.; Jay Winters (1995). *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press; u.c.
- ¹⁹ Gregor Joseph Kranjc (2009). The Neglected War: The Memory of World War I in Slovenia. *Journal of Slavic Military Studies*, Apr.–Jun., Vol. 22, Issue 2, pp. 208–235, here pp. 210–211.
- ²⁰ Sk.: Kaspars Zellis (2009). Die Schlacht bei Cēsis, die Esten und das historische Bewusstsein der Letten. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 4. Tartu:

- Akadeemiline ajalooselts, S. 170–189; Kaspars Zellis (2014). Atmiņas versija: savējie un svešie Latvijas Republikā. *Tīrraksts*, 2, 70.–73. lpp.
- ²¹ Politiskā atmiņa 20.–30. gados jāvērtē kā klaji etnocentriska. Tajā neatradās vietas ne Latvijā dzīvojošo krievu, ne vācbaltiešu vai ebreju atmiņām. Šie atmiņas slāņi ir maz zināmi un gaida vēl savus pētniekus.
- ²² Franču vēsturnieks Pjērs Norā skaidro, ka atmiņu vietas (*Lieux de Mémoire*) ir tās vietas kolektīvajā atmiņā, kur atmiņa kristalizējas, un izdala tos problēmjautājumus, kas liek apzināties atmiņas neviennozīmību, tajā pašā laikā saglabājot vēsturiskās kontinuitātes izjūtu. Sk.: Pierre Nora (1989). *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), pp. 7–24, here p. 7.
- ²³ [B.a.] (1929). *Latviešu strēlnieki: vēsturiski materiāli un atmiņas*, I. daļa. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 28. lpp.
- ²⁴ Aleksandrs Grīns (1933). *Dvēseļu putenis*, I daļa. Rīga: P/s “Zemnieka domas”.
- ²⁵ Osvalds Leitendorfs, Aleksandrs Maldups (sast.) (1922). *Valsts adrešu kalendārs 1922. gadam*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 2., 268., 269. lpp.
- ²⁶ Aleksandrs Kolčaks (*Kolchak*, 1874–1920) – krievu polārpētnieks, flotes admirālis, Krievijas pretielinieciskās armijas Sibīrijā izveidotājs un komandieris.
- ²⁷ Sk.: Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.) (1998). *Latvijas armijas augstākie virsnieki: 1918–1940: biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 77., 86.–87. lpp.
- ²⁸ Kārlis Goppers (1931). *Strēlnieku laiki. Atmiņas*. Rīga: Valters un Rapa, 93. lpp.
- ²⁹ Sk.: Edvarda Šmite (2013). Radīt skatītājam: tēlot ar zīmuli un otu, tēlot uz skatuves. No: Andris Balcers (sast.). *Pulcējaties zem latviešu karogiem!* Rīga: Zelta Grauds, 269.–273. lpp.
- ³⁰ Sk., piem.: Rūdolfs Bangerskis (1922). *Latviešu strēlnieku ērkšķainā gaita*. Rīga: Valters un Rapa; Arturs Tupiņš (1923). *Nāves sala. Latviešu strēlnieku cīņas Ikšķiles priekštilta nocietinājumos*. Rīga: Valters un Rapa; Kārlis Goppers (1924). *Latviešu strēlnieku pulku Ziemassvētki 1916. g.* Rīga: LETA.
- ³¹ Jānis Akuraters (1919). *Latviešu kareivji*. Rīga. Rīga: Valsts informācijas birojs.
- ³² Kārlis Skalbe (1953). *Latvju strēlnieki*. No: Lizete Skalbe (red.). *Raksti. Mazās piezīmes*. Stokholma: Daugava, 181. lpp.
- ³³ No 1935. gada līdz 1940. gadam iznāca 34 krājuma “Latviešu strēlnieki” numuri. Tāpat biedrība regulāri izdeva arī žurnālu “Latviešu Strēlnieks”. Sk.: *Latviešu strēlnieki*, Nr. 1–34. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1935–1940. *Latviešu Strēlnieks*, Nr. 1–18, 1924–1940. Npublicētās atmiņas atrodas Latvijas Kara muzeja fondos.
- ³⁴ Veco strēlnieku biedrības īss darbības pārskats (1925). *Latviešu Strēlnieks: Latviešu veco strēlnieku piemiņas dienas izdevums*, 33. lpp.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Šos svētkus organizēja periodiski sasauktā Ziemassvētku kauju un kritušo varoņu svētku rīcības komiteja.
- ³⁷ Bangerskis. *Latviešu strēlnieku ērkšķainā gaita*, 37. lpp.
- ³⁸ M.B. Veco latviešu strēlnieku svētki Rīgā. *Jaunā Bals*, 12.01.1924., 4. lpp.

- ³⁹ S.N. (1924). Piemiņa un strēlnieki. *Domas*, 2, 186. lpp.
- ⁴⁰ Kadeti – kreisi liberālās Krievijas Konstitucionāli demokrātiskās partijas biedri.
- ⁴¹ Boriss Savinkovs (*Savinkov*, 1879–1925) – krievu politiķis, revolucionārs. Eseru kaujas organizācijas vadītājs. 1918. gadā izveidoja “Dzimtenes un brīvības aizsardzības savienību”, kuras mērķis bija gāzt boļševiku valdību. Šajā organizācijā darbojās arī pulkveži Kārlis Goppers un Frīdrihs Briedis.
- ⁴² Mihails Aleksejevs (*Alekseev*, 1857–1918) – krievu ģenerālis, pretlielinieciskās Brīvprātīgo armijas radītājs.
- ⁴³ S.N. (1924). Piemiņa un strēlnieki. *Domas*, 2, 186.–188. lpp.
- ⁴⁴ Piemēram, Saeimas debatēs par sarkano strēlnieku svītrosānu no zemes ieguvēju skaita 1929. gadā Strādnieku un zemnieku frakcijas deputāts O. Jankus uzsvēra, ka “sarkanajiem strēlniekiem jāpateicas par tādas Latvijas eksistēšanu. Ja sarkanie strēlnieki nebūtu sakāvuši kontrrevolūcijas armijas, tad tādas Latvijas nebūtu. Viņa atrastos zem Nikolaja Nikolajeviča vai kāda Kirila zābaka, un jūs droši vien laizītu šo zābaku.” Hugo Kārklīņš (sast.) (1929). *LR III Saeimas Stenogrammas. Ārkārtējā un IV sesija (no 1929. gada 16. augusta līdz 1929. gada 18. decembrim)*. Rīga: LR Saeimas izd., 535. sl.
- ⁴⁵ G. Veco latviešu strēlnieku piemiņas svētki. *Latvijas Vēstnesis*, 07.01.1925., 1. lpp.; Strēlnieku svētki. *Rīgas Ziņas*, 07.01.1925., 1. lpp.; V.R. Veco latviešu strēlnieku piemiņas diena. *Latvijas Kareivis*, 08.01.1925., 1. lpp.; –t. Veco Latv. strēlnieku svētki provincē. *Latvijas Kareivis*, 08.01.1925., 2. lpp.; u.c.
- ⁴⁶ V.R. Veco latviešu strēlnieku piemiņas diena. *Latvijas Kareivis*, 08.01.1925., 1. lpp.
- ⁴⁷ Turpat.
- ⁴⁸ Jānis Akuraters. Gari un karogi. *Jaunākās Ziņas*, 05.01.1937., 5. lpp.
- ⁴⁹ –ņš. Latviešu strēlnieki 1917. – 6. I. – 1937. *Tēvijas Sargs*, 01.01.1937., 6. lpp.
- ⁵⁰ Turpat, 7. lpp.
- ⁵¹ Frīdriha Brieža tēla veidošana un ekspluatācija strēlnieku piemiņas kontekstā ir atsevišķa pētījuma vērtā tēma.
- ⁵² 1927. g. 4. okt. Valsts Prezidenta pavēle armijai un flotei. *Valdības Vēstnesis*, 04.10.1927., 1. lpp.
- ⁵³ Aija Fleja (2000). Latvijas Kara muzejs 1916.–1941. No: Juris Ciganovs (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 8.–14. lpp.; Ilze Krīgere (2013). Latviešu strēlnieku piemiņu glabājot. No: Andris Balcers (sast.). *Pulcējaties zem latviešu karogiem!* Rīga: Zelta Grauds, 351.–352. lpp.
- ⁵⁴ Ernests Blanks (1926). *Nācija un valsts*. Otrais izd. Jelgava: Ed. Lācis, Ž. Šulcs un biedri, 55.–56. lpp.
- ⁵⁵ Apskats. *Policijas Vēstnesis*, 20.11.1923., 5. lpp.
- ⁵⁶ 1923. gada 23. aprīļa likums par valsts zemes fonda piešķirto un piešķiramo zemju novērtēšanu un pārdošanu dzimtīpašumā vai atdošanu dzimtsnomā. No: Ernests Cīrulis, Roberts Mucinieks (1924) (sast.). *Agrārās iekārtas*. II izd. Rīga: Sastādītāju apgādībā, 425. lpp.
- ⁵⁷ 1928. gada 26. maija likums par zemes piešķiršanu Latvijas brīvības cīnītājiem. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 117, 1. lpp.
- ⁵⁸ Redakcija (1940). Strēlnieku ciņas jauno dienu gaismā. No: *Latviešu strēlnieki*, 34. burtn. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 3369.–3370. lpp.
- ⁵⁹ Latviešu strēlnieka stāsts (1958, Rīgas kinostudija). Režisors P. Armands, scenārijs – J. Vanags, S. Nagornijs.

- ⁶⁰ Kristīne Matīsa (2005). *Vecās labās... Latviešu kinoklasikas 50 spožākās pērles*. Rīga: Atēna, 31.–40. lpp.
- ⁶¹ Sīkāk sk.: Aija Rozenšteine, Vita Zelče, Kaspars Zellis (2013). Karavīri pēc kara. Otrajā pasaules karā Sarkanajā armijā karojošie Latvijas cilvēki. No: Vera Kacena. *Balle beidzās pusnaktī*. Rīga: Mansards, 327.–338. lpp.
- ⁶² Jānis Krastiņš (red.) (1970). *Latviešu strēlnieku vēsture 1915–1920*. Rīga: Zinātne.
- ⁶³ Ivars Strautmanis, Gunārs Asaris (1986). *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. Rīga: Zinātne, 130. lpp.
- ⁶⁴ Gunārs Asaris. Pieminekļa veidolu meklējot. Pārrunu kārtībā. *Literatūra un Māksla*, 13.01.1968., 12. lpp.
- ⁶⁵ LTA korespondenti. Revolūcijas varoņu slavas piemineklis. *Ciņa*, 17.04.1971., 1. lpp.
- ⁶⁶ Strēlnieku zvaigznājs (1982, Rīgas kinostudija). Režisors J. Podnieks, scenārijs – A. Plaudis, J. Podnieks, operators A. Slapiņš.
- ⁶⁷ Andra Rutkeviča (2004). Strēlnieku mīta interpretācija latviešu teātrī. *Universitas*, 1, 14. lpp.
- ⁶⁸ Turpat, 14.–16. lpp.
- ⁶⁹ Turpat, 16. lpp.
- ⁷⁰ A. Cālīte (1989). Darbs un vērtējums. *Māksla*, 2, 77. lpp.; Krīgere. Latviešu strēlnieku piemiņu glabājot, 352. lpp.
- ⁷¹ Jukums Vācietis (1989). *Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme*. Rīga: Avots.
- ⁷² Vita Zelče (2011). Latviešu leģiona atmiņa un piemiņas dienas Latvijā sākotne. No: Nils Muižnieks, Vita Zelče (red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 123.–144. lpp., šeit 139.–144. lpp.
- ⁷³ Skyforger albums “Latviešu strēlnieki”. Pieejams: http://skyforger.lv/index.php?main_page_id=111&page_type=text (skatīts 06.12.2014.).
- ⁷⁴ Andris Balcers (sast.) (2013). *Pulcējaties zem latviešu karogiem!* Rīga: Zelta Grauds.
- ⁷⁵ Egils Levits (2011). Par nacionālo identitāti un demokrātisku atmiņu politiku. Runa Cicerona balvas saņemšanas sarīkojumā. http://www.cicerons.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=51:egils-levits-cicerona-balvas-laurets-2011&catid=5:runas-2011&Itemid=22 (skatīts 14.11.2014.).
- ⁷⁶ Jay Winter, Emmanuel Sivan (2000). Setting the frame work. In: Jay Winter, Emmanuel Sivan (eds.). *War and Remembrance in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 6–39, here pp. 16–17 (Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare).

TOUCHED BY ETERNITY: IMAGE OF THE LATVIAN RIFLEMAN IN THE COLLECTIVE MEMORY OF LATVIA

Kaspars Zellis

Dr. hist., researcher at the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia.

Scientific interests: social history of Latvia, propaganda, social memory.

E-mail: kaspars.zellis@gmail.com

The article deals with the image of the men on active service in the Latvian Riflemen's battalions organized during World War I, and the reflection on this image in the collective memory of Latvia. It analyses the making of this image in the 1920–30s (during the years of Latvia's independence), during the Soviet occupation and after restoration of independence. In the analysis of the role of Latvian riflemen in the collective memory of Latvia the theory on the formations of memory worked out by the German researcher Aleida Assmann has been used.

Key words: World War I, collective memory, social memory, cultural memory, political memory, Latvian riflemen, remembrance.

Summary

After World War I (1914–1918) and the following War of Independence (1918–1920) the formation of political memory of the Republic of Latvia began in Latvia. The new political and military elite had to give its representation of the past that would not only substantiate and strengthen the legitimacy of the regime and its elite but would also consolidate society. At first the attitude of the new state towards Latvian riflemen was reserved due to the high degree of Bolshevization among the riflemen as many of them decided to choose further military service in the army of Soviet Russia and many took part in the campaign against the Republic of Latvia in the ranks of Peter Stuchka's Soviet Latvian army.

The attempts to actualize, to strengthen the role of the Latvian riflemen in the social memory and to include it also in the political memory should be explained by the following factors. 1) The task of memory is to secure the continuity of history and the connection of society with its past and future. Therefore the new elite experienced the need to integrate in the collective memory also the events of World War I in Latvia and the image of Latvian riflemen. 2) The need not to allow the division of Latvian society into separate antagonistic groups. Political memory claimed that the principal enemy were Germans, therefore this image was ascribed to the Baltic Landeswehr and units of Reichsgermans, not to those Latvian riflemen who fought on the side of Bolsheviks. Military service in Landeswehr was considered high treason, whereas service in the Red army was looked upon as irony of fate. 3) The need of the new elite to substantiate their merits in the fight "for freedom of Latvia".

Introduction of the tradition to commemorate the Latvian riflemen on a special day as well as the activities of the various Riflemen societies helped to convince the political elite that it is necessary to transfer the social memory of the riflemen to the political memory. The battles on the so-called Death Island (*Nāves sala*) and Tīreļa marsh were turned into unique places of commemoration of national heroes already in the

1920–30s. The Brethren Cemetery in Riga, initially a place of burial of Latvian riflemen who were killed on the Riga front, later became a burial ground also for those killed in the War of Independence (1918–1920), thus spatially creating a socio-political myth that the Latvian riflemen in the tsarist army and the soldiers of the Latvian army had fought for the same goal, i.e. an independent Latvia.

The policy towards unification of riflemen and soldiers fighting in the War of Independence was demonstrated also in the construction of local monuments and observation of patriotic rituals during national holidays. The highest military award of the Republic of Latvia, the War Order of Lāčplēsis, was conferred also on riflemen in active service in World War I.

After 1920, the memory of a rather small social group, that of Latvian riflemen, managed to become an important part of the collective memory of Latvia, strengthening also in the political and cultural memory of the Republic of Latvia. The year 1940, when Latvia was occupied by the Soviet Union, interrupted the development of this memory and the riflemen's theme became taboo until mid-1950s. After 1959, the myth about the Latvian Red Riflemen began to strengthen and in the course of time it became the central element of the political memory of the Soviet Latvia.

The re-writing and understanding of the past that was begun at the end of the 1980s, included also collective memory about Latvian riflemen. Already at this time, validation of the elements of cultural memory and use of them marked a kind of department of collective memory from the zone of communicative memory. After the restoration of the independence of Latvia the principal conflicts between communicative memory and representation of the past are focused on the events of World War II, thus overshadowing other places of memory.

Iesniegts 08.12.2014.